

Available online at <http://dergipark.gov.tr/ujad>
Inonu University Journal of Art and Design
Faculty Homepage: <http://www.inonu.edu.tr/tr/gsf>

Kültürel Perspektiften Diyarbakır Ermeni Müziği

Diyarbakır Armenian Music From a Cultural Perspective

Mehmet Emin Şen^{a*}, Bilal Kaplan^b

^a Dr.Öğr. Üyesi İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Müzik Bilimleri Anabilim Dalı, Malatya,44280, Türkiye

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Bilimleri Anabilim Dalı, Malatya,44280, Türkiye

Article history: Received 11.05.2022 / Accepted 30.06.2022

ÖZET ABSTRACT

Diyarbakır Ermeni toplumu yaşamış olduğu topraklarda tarih boyunca gerçekleşmiş birçok diasporalar ve değişimlere karşın, kültürel zenginliğini günümüze kadar ulaştırmıştır. Osmanlı dönemiyle birlikte Ermeniler, Anadolu'nun birçok yerleşkesinde Türkler ile kültürel birliktelik sürdürerek örf, adet, edebiyat ve musiki açısından Türk kültürünü de örnek almışlardır. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Diyarbakır, Ermeni toplumuna burada yaşayan toplumla iç içe yaşam olanağı sağlamıştır. Ermeni toplumu ve Diyarbakır halkı, süreç içerisinde birbirleriyle yakın ilişki kurarak birçok konuda olduğu gibi müzik alanında da birbirlerini etkilemiş ve zengin bir müzik kültürünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Literatür taraması ve alan araştırmasında Ermeni toplumu müzik insanları ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler ışığında oluşturulan çalışma, Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu özelinde gerçekleştirilen müzik uygulamalarının Türk müziği ile olan etkileşimi kültürel perspektifte değerlendirilerek, icrası sağlanan eserlerin ağırlıklı olarak aşk, ağıt, maya, hoyrat, uzun hava ve halk oyunları gibi temalardan oluştuğu tespitlerini içermektedir. Sanatın en geniş etkileşimi olan müzik, bu coğrafyada yaşayan toplumların müzik kültürünü yıllarca içinde barındırma duygusunu yansıtmaktadır. Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun müzik dinamikleri, ortak olmayan bir dil ile karşımıza çıkmaktadır. Burada ortaya çıkan türkülerin sözel farklılıklarının asıl sebebi, iki farklı toplumun farklı iki dili konuşmasıdır. Müziğin yoruma açık üslubu ve anlam zenginliği aynı sanat perspektifi ile aynı dillerde ifade edilmektedir. Araştırmada toplumların önemli yapı taşlarından biri olan müzik ögesi, sosyolojik yapıda bıraktığı izleri ile kültürel perspektifte Diyarbakır Ermenileri özelinde betimlenmiştir.

Despite the many diasporas and changes that took place throughout history, the Armenian community of Diyarbakır has brought its cultural richness to the present day. Along with the Ottoman period, Armenians took the Turkish culture as an example in terms of customs, traditions, literature and music by maintaining cultural association with the Turks in many settlements of Anatolia. Diyarbakır, where many civilizations were hosted, has provided the Armenian community with the opportunity to live together with the community living there. Armenian society and Diyarbakır puplic, through establishing close relations with each other in the process, influenced each other in the field of music as well as in many other subjects and caused the emergence of a rich music culture. The study, that was created in the light of the data obtained from the interviews with the Armenian community music people in the literature review and field research, includes findings that the interaction of music practices specific to the Armenian community living in Diyarbakır with Turkish music from a cultural perspective, and the works performed mainly love, lament, maya, hoyrat consists of themes such as long weather and folk dances. Music, which is the largest interaction of art, reflects the feeling of having the musical culture of the societies living in this geography for ages. The musical dynamics of the Armenian community living in Diyarbakır appear in an uncommon language. The main reason for the verbal variations in the folk songs performed here is that two different societies speak two different languages. The style of music that is open to interpretation and the richness of meaning are expressed in different languages with the same artistic perspective. In the research, the musical element, which is one of the important building blocks of societies, has been described in the cultural perspective with the traces it left in the sociological structure, specifically for the Armenians of Diyarbakır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Diyarbakır Ermenileri, Ermeni Müziği

Keywords: Culture, Armenians of Diyarbakır, Armenian Music

1. GİRİŞ

Müzik, tarih boyunca yaşamımızın her alanına giren ve süreç boyunca gelişen, duygu ve düşüncelerin seslerle ifade biçimi olarak yüzyıllardır yaşantımızın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Geçmişten günümüze varlığını sürdürmekle beraber yeni stiller, teknikler, güçlü armoniler ve teknolojilerin yardımları ile daha görkemli hale gelen müzik, kültürel yaşamımızı etkileyen bir olgudur. Tıpkı insanlık tarihi gibi zaman içerisinde sürekli gelişen müzik, insana

* Corresponding author.

dair her türlü olay, tecrübe, savaş, barış ve duygu gibi unsurlar aracılığıyla kültürün bir parçası olmuş ve kültürlerimize yansımıştır. Kültür, insanlık tarihinin en eski dönemlerinde başlayıp günümüze kadar taşınarak yaşam biçimini belirleyen dil, din, ırk, giyim, yemek, sonik örüntüler vb. gibi coğrafi bölgelerden coğrafi bölgelere etkili biçimde devamlılığını sürdüren yaşamsal bir fenomendir. Mezopotamya coğrafyasının binlerce yıldır birçok medeniyete ev sahipliği yapması bu bölgenin jeopolitik yapısı ve bereketli topraklara sahip olması, büyük devletlerin birbirine yakınlaşmasına sebep olmuştur. Aynı coğrafyada yaşayan bu halklar, kültürlerini birbiri ile paylaşarak aynı coğrafyada adeta bütünleştirmiştir. Diyarbakır'daki sanat zenginliği sadece tek bir toplumun ürünü değil; birçok medeniyetin, tarihi zenginliğinin sonucudur. Dolayısıyla bu şehir sadece iki halkın müziğini, kültürünü ve mirasını şekillendirmemiş; aynı zamanda geçmişin dokusu üzerinde bir köprü görevi görmüştür. İçinde yaşadığımız mutlak gerçeklerin birbiri üzerindeki etkisini müziğin yoruma açık üslubu ve anlam zenginliği ile açıklamak mümkündür.

Anadolu'nun birçok bölgesinde ve yerleşkesinde Ermenilerin kendilerine ait zanaat dükkanları, evleri, iş yerleri ve toplu etkileşimde oldukları yerler olduğu gibi meşk ve musiki adına birleştikleri ve sanat ürettikleri yerlerde olmuştur. Doğrudan sanatsal ve müzikal estetik oluşturan bütün etkileşimler her iki millet için birbirine kaynak oluşturmıştır. Elde edilen musiki nazariyatının büyük bir bölümü Osmanlı dönemine dayanan Türk makam müzikî ve Ermeni müzikî etkileşiminin çıktıkları yaşadığımız zaman diliminde ele alındığında ses sistemi, tavır/üslup, makamsal yapı ve usul gibi yönlerden birbiri ile benzer niteliktedir. Bu benzerlikler hem besteleme hem de derleme türkülerinde yer aldığı anonim halk müzikindedir. Ermeni müzikî ile ilgili çok sayıda derleme yapan Gomidas Sogomonyan'un derlediği halk ezgilerinin büyük bir çoğunluğu derlendiği bölgenin ezgi yapısıyla benzerlikler göstermekle beraber bu derlemelerin ses sistemi, Türk makam müzikine çok yakın mikro tonlardan oluşmaktaydı. Çevresindeki bazı araştırmacı ve müzisyenlerin kendisine bu ses sisteminin Batı nota sistemi ile ifade edilemeyeceğini belirtmeleri aslında bu sistemin Türk makam müzikî ses sistemine paralel olduğunun bir göstergesidir. Bunun yanı sıra Ermeni kilise ayinlerinde icra edilen şaraganların bazıları da Türk makam müzikîsinin yapılanmasıyla büyük benzerlikler göstermektedir (Kınık, 2014: 2-3). Günümüzde anonim veya derleme halk müziğine ait birçok yapıtın, Ermeni kültürü içerisinde var olan sözel üsluba bağlı olarak oluşturulmuş kaynaklardan meydana geldiği bilinmektedir. Güneydoğu coğrafyasında bu yönde sonradan repertuvara eklenmiş ve Türkçeleştirilmiş çok sayıda halk ezgileri ve türkülleri bulunmaktadır.

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun kültürel etkileşimi ve bu etkileşimin müzik uygulamaları özelinde yapılan analizlerini incelemek amacı güden bu çalışmada Ermeni müziğinin Türk müziği ile olan etkileşimi etnomüzikoloji çerçevesinde değerlendirilmiştir. Etnomüzikoloji alanını kapsayan müzik çalışmalarındaki kültürel yapı bağlamında geçmişten günümüze ortaya çıkarılan müzik çalışmalarına yön vermesi açısından değerlendirmeye alınmış bir çalışmadır. Diyarbakır, tarihiyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetler arasındaki kültürel etkileşim, doğal olarak müzik kültürlerine de yansımıştır. Etnomüzikoloji, kültürel ve müzikal yansımalar üzerinde yapılan incelemelerin önemli bir bilim sahası olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermeni toplumunun tarihi geçmişi uzun yıllara dayanan ve kadim bir şehir olan Diyarbakır kültürüne entegre olmasıyla etnik kimlikleri bir arada yaşatmıştır. Kuşkusuz Diyarbakır'da yaşamış tüm halkların kültürel etkileşiminin bir yansıması olan müzik, bu çevredeki halkların birlikteliğine yön vermektedir. Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu özelindeki müzik dinamikleri hakkında bilgi sunması ve Ermeni toplumunun müzikal geçmişine ışık tutan belgelerin analiz edilmesi bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Nitel Araştırma Modelinden faydalanılan çalışmada, saha araştırma disiplinlerinden biri olan Etnomüzikoloji disiplini kullanılmıştır. Araştırmanın konusu ile ilgili kapsamlı ve daha özel bilgilere ulaşmak amacıyla kaynak kişiler ile görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler kültür-müzik analizi ile süreç içerisinde literatür ile desteklenip bulgulara yansıtılmıştır.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

2.1. Materyal

Türkiye toprakları, 36-42° Kuzey paralelleri ve 26-45° Doğu meridyenleri arasında yer alır ve 7 coğrafi bölgeye ayrılmıştır. Diyarbakır ili, 15.354 km² yüzölçümü ve 37° 30 ve 38° 43 kuzey enlemleri, 40° 37 ve 41° 20 doğu boylamları ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır (Wikipedia.org). Dünya genelinde diasporası olan Ermeni toplumunun Türkiye'de ve

Diyarbakır'da yaşaya nüfusu için tahmini bir sayı verilemesede, bu toplum insanların başta İstanbul olmak üzere Diyarbakır ve diğer birçok şehirde Türk toplumu ile birlikte yaşamlarını sürdürmekte olduğu aşikardır.

Şekil 1. Çalışma alanı konumu

2.2. Yöntem

Nitel araştırmalar, insana ait anlamların araştırmacı tarafından yorumlandığı çalışmalardır. Kişilerin ve toplulukların kanaatleri, tecrübeleri, algıları ve duyguları gibi öznel verilerle meşgul olur. İnsanların bir kültürel grup içinde gerçekleştirdiklerini ve bu anlamı nasıl paylaştıklarını kavramak için gerekli olan analizi tanımlama, alanda uzun süre kalarak, katılımcı gözlem ve görüşmeler yoluyla veri toplayarak sosyal olayları, doğal ortamı ve doğal oluşumu içinde tasvir etmektedir (Saruhan ve Özdemirci, 2011: 236).

Çalışmanın yöntemi 3 ana aşamadan oluşmaktadır. Literatür taraması ve saha çalışmasında görüşme tekniği ile toplanılan veriler müzik analizi ve kültür analizi yöntemleri ile değerlendirilerek bulgulara ulaşılmıştır.

Görüşmeler: Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu özelindeki kültürle ilişkili olan müzik, yapılan görüşmelerle yorumlanmıştır. Bilimsel araştırmalarda sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme hem sabit seçenekli cevaplamayı hem de ilgili alanda derinlemesine inceleme yapmayı sağlamaktadır. Bu yöntem araştırmacıya analizlerin kolaylığı, görüşülene kendini ifade etme imkanı, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama, kontrolün kaybedilmemesi, kişiyi tanımayı ve kavramların şekillenmesini gibi avantajlar sunmaktadır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2016: 154). Nisan-2020 ile Ağustos-2021 tarihleri arasında Yervant Bostancı, Hayri Yoldaş, Dilek Küçükler ve ismini vermek istemeyen K1 kodlu Ermeni toplumundan müzik eğitimi almış uzman kişiler ile Diyarbakır'da yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Müzik Analizi: Etnik bir topluluğun kültür ve müziği üzerine yapılacak olan çalışmanın etnomüzikolojik bakış açısı ve metodolojisinin alt yapısına uygun olarak doğru sonuçlar elde etmek amacıyla; Etnomüzikoloji, antropoloji ve tarih gibi disiplinlerle yakın temasta olup, tarihsel müzikoloji ve kültürel antropoloji ile ortak çalışma alanlarına sahiptir. Kültürel müzikoloji veya sosyolojik ve antropolojik yaklaşımla müzik araştırması olarak da tanımlanan etnomüzikoloji, tarihten günümüze müzik olarak kabul gören ve ampirik olarak tespit edilebilen sosyo-kültürel ile ilgilenmektedir. Etnomüzikoloji bilimi, sosyoloji ve müzik sosyolojisinden farklı olarak, müziğin geniş kitleleri etkisi altına alan toplumsal yönünden çok, topluluklara ilişkin kültürel yönlerine odaklanmaktadır (Nettl, 1964: 4-5).

Kültür Analizi: Saha çalışmasında halk kültürü ve müzikal kültür gibi konularda veri elde etmek üzere araştırmacı olay ve olguları yakından izler. Sosyal bilimlerin yöntem ve tekniklerini kullanarak belirli bir topluluk üzerinde derleme ve belgeleme çalışması yapılır. Bir kültürdeki inançları, değerleri ve bunların oluşma süreçlerini incelemek amacıyla yapılan araştırmalar kültürel analiz çalışmalarını oluşturur (Şimşek, 2012: 98). Kültür analizine yönelik çalışmalarda Nettl ise; toplumsal davranış, yapı, işleyiş, değerler ve normlar gibi kültürel öğelerin tanımı ve analizi üzerine odaklanmaktadır. Kültürü paylaşan gruba ilişkin detaylı tanımlamaları, geçmişten günümüze dünya üzerindeki farklı kültürlerin barındırdığı müzikal yapıların keşfi için yapılan çalışmalar, insanlık tarihini anlama açısından önemli bir görev üstlendiğini belirtmektedir (1964: 224).

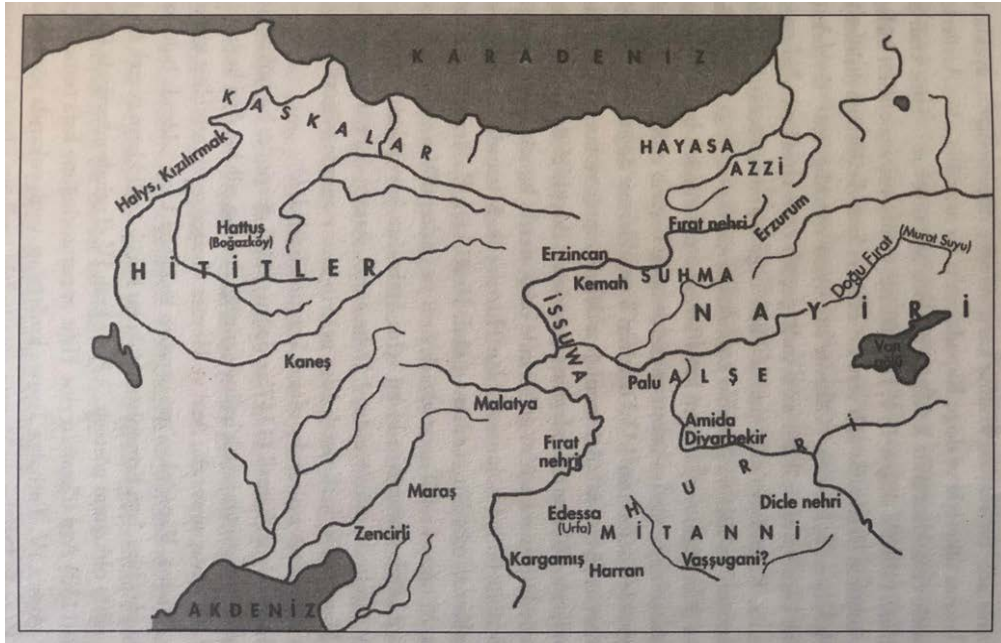
3. BULGULAR

3.1. Ermeni Tarihi ve Diasporaları Üzerine

Ermeni halkının yaşamı, tarihi, yaşadıkları coğrafya ve geçmişten günümüze kadar uzanan dünya medeniyetleriyle olan etkileşimi farklı yönleriyle ele alınmıştır. Ermeni halkıyla ilgili yapılan araştırmalar hem farklı hem de benzer kaynakları bir arada inceleme fırsatını doğurmuştur. Bu kaynaklarla ilgili en önemli ve en kabul gören araştırmalara aşağıda yer verilmiştir.

Taberi'ye göre; Ermeniler Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan olduğunu ve Hay isminin de buradan geldiğini belirtmiştir. Ermeniler konumunun çok eskilere dayandığını ve destanlardan ilk bahseden kişi Movses Khorenasti olmuştur. Kökenlerini dayandırdıkları "Ermeni Tarihi" adlı eserinde bu destanlara yer vermiştir. Bu destanlarda yer verilen Hayk Nahaped adlı kahramanın ismine izafeten Ermeniler kendilerine "Hayk" adını vermişlerdir. Başka bir kaynakta ise; Mezopotamya'da bulunan çivi yazılı tabletlerden yola çıkarak, Ermenistan'ın eski devletlerinden olan Aratta'nın zirvesindeki Hayk adlı tanrı-kralın adından esinlenerek kendileri için "Hayk" ismini söylemişlerdir. Bir diğer rivayete göre; Movses Khorenasti Ermenilerin ilk ataları "Haik" olduğunu belirtmiştir (Taberi, 1991: 226).

Mar Apas Katina'nın Ninova kütüphanesinde bulunduğu Ninova Kraliyet arşivindeki bir kitapta anlatılan bilgiye göre Hz. Nuh döneminde gerçekleşen Nuh Tufanı'nın ardından Hz. Nuh'un oğulları olan Sam (Sem), Ham (Kam) ve Yafes (Hapet) dünyayı yönetmeye başlamışlardır. Ermenilerin atalarının Yafes'in soyundan olduğu iddia edilmiştir (Abû'l- Farac, 1999: 224).

Şekil 2. MÖ 15-10. Yüzyıllarda Ermeni sınırları (Grousset, 2019: 45)

Ermeni halkıyla ilgili yapılan tarihi araştırmalar ve arkeolojik araştırmaların sonucunda, kökenleri üzerine birçok düşünce bulunmaktadır. Kafkasya ve Anadolu içerisinde yapılan arkeolojik araştırmalar, Ermenilerin köken olarak Hititler veya Urartulardan geldiği ve Kafkasya kökenli bir topluluk olduğunu belirtirken, Ermenilerin Trakya ve Frigya'dan geldiğini öne süren çalışmalarda bulunmaktadır (Gürün, 1985: 22). Ermeni halkıyla ilgili diğer bir görüş ise Frigyalılar'a bağlı bir toplum oldukları ve M.Ö. dönemlerde Anadolu'ya göç ettikten sonra Urartu coğrafyasına yerleşerek (Bkz. Görsel 1) bu toplumun içerisinde asimile oldukları yönündedir (Yinanç, 2009: 14).

Ermeni halkıyla ilgili yazılı materyallerde, yaşadıkları dönemde güçlü bir devlet olduğu ve Ermeni sözcüğünün de çeşitli şekillerde de kullanıldığı ifade edilmiştir. Movsisyana göre; Ermeni sözcüğünün anlamı ve kullanılış biçimleri üzerine pek çok görüş ortaya atılmıştır.

Ermeniler yaratılış destanlarında kendilerine "Hay", hayatlarını idame ettirdikleri yere ise "Hayastan" adını vermişlerdir. Hayk'ın torunu olan Aram'ın ismine ithafen, Ermeni milletine "Armen", coğrafyaları ise "Armenia" adını vermişlerdir. İlk yazılı materyallerde, Pers İmparatorluğu'nda I. Darius'un Farsça, Elamca ve Babilce diktirdiği Behistun Yazıtları'nda Ermeniler için "Armina/Armeni", "Harminuia", "Urartu" gibi ifadeler kullanılmıştır. Perslerin yaşadıkları dönemde çok güçlü bir devlet olduğunu ve Yervanduni Ailesi Ermenistan'da egemenliğini sürdürmüşlerdir (Movsisyan, 2017: 7-8-24). Baykara'ya göre; Müslümanlar "Armenia" ismini "Yukarı İller" anlamına gelen Ermen veya Ermeniye ifade etmişlerdir. Bu ifade Van Gölü'nün kuzey bölgesi için söylenmiştir. Türkiye Selçukluları bu bölgeyi "Ermen Diyarı" olarak adlandırmıştır. "Ermeni" anlamı Türkler tarafından doğuda dağlık bölgelerde yaşayan kişiler olduğunu belirtmiştir (Baykara, 1988: 24-25). Kırpık'a göre ise; Ermeni sözcüğünün çeşitli şekillerde kullanıldığını belirtmiştir. Bunlara örnek olarak, Asurcadaki "Urartu", İbranicedeki "Ararat", Aramicedeki "Harminyab" ve "Harmeni" sözcükleri (Kırpık, 2008: 532) söylenilmiştir.

Ermeni halkının insanlık tarihinde yer edinmiş ve varlığını günümüze kadar taşımış, kültürel anlamda son derece zengin bir millet olduğu gerçeği ortaya konulmuştur. Ermenilerin kökenleri her ne kadar farklı kaynaklarda tartışılmış olsa da Ermeniler halen dünya üzerinde birçok noktada yaşamlarını devam ettirmektedir. Günümüzde Ermeniler dünyanın dört bir yanında yaşamlarını sürdürmektedir. Bununla birlikte, etnik olarak ortaya çıktıkları ve ilk olarak yaşamaya başladıkları diasporalar ve bu kaynaklarla ilgili araştırmalara göre aşağıda yer verilmiştir.

Tarihi Ermenistan, deniz seviyesinden yaklaşık olarak 900 ila 2.100 metre yükseklikte, denize çıkışı olmayan dağlık bir platoda yer alır. Batıda Anadolu yaylasına, güneybatıda İran platosuna, kuzeyde Güney Kafkasya ovalarına, güney ve güneydoğuda Karadağ ve Muğan düzlüğüne kadar uzanır. Ermeni yaylası yaklaşık 37° ve 48,5° doğu boylamlarında, 38° ve 41° kuzey enlemleri arasında, ortalama 390.000 km²'lik bir alana yayılmıştı (Bournoutian, 2016: 13).

Ermenilerin tarihiyle ilgili kaynaklarda ilk yerleşim yerini Grousset şu şekilde ifade etmiştir; Ermeniler verilen bilgiler ışığı altında doğuda uzun yıllardır farkına varılmayan ve fark edilmeyen bir halkın MÖ 17. Yüzyıla doğru Ermenistan'da, ya da Van Ermenistan'ında yaşamış olduğunu tahmin etmektedirler. Bu halk Hurrilerdir. Hurriler "asyanik" topluluklardandır; bu topluluklar hakkında kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey ne Sami ne de Hint-Avrupalı olduklarıdır. Yeni araştırmalar Hurri dili ile Urartu dili, bildiğimiz kadarıyla, Kafkasya dillerinin İberyaya veya Gürcü ailesiyle akrabadır. Kesin olan şu ki, Hurri halkı, Ön Asya'da bir süreliğine, MÖ 15.- 14. Yüzyıllarda, iki tarihi krallığın doğmasını sağladı. Bunlar asıl Hurri krallığı ve Mitanni krallığıdır. Görünen'e göre ilk olarak birinci kısım Diyarbakır'a, ikinci kısım ise Osroene'ye (Urfa diyarı, antik Edessa) yerleşmiştir. II. Binyılın ilk yarısında, Hint-İran veya Ari ailesinden Hint-Avrupalılar fatih aristokrasi sıfatıyla bu Hurrilerin arasına yerleşmişlerdi ve Hurri ile Mitanni krallıklarını beraber kurmuşlardı (Görünen, 2019: 43). Bununla birlikte Uras'ta şu şekilde vurgulanmıştır; Büyük Ermenistan olarak isimlendirdikleri bölgeye Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bölgeleri ifade etmiştir (Uras, 1976: 16). Herodot ise; Kilikya ve Ermenistan arasında sınır olarak Fırat Nehri'nin yer aldığını ve Ermenistan içinde kat edilmesi gereken yolun on beş konak ve elli altı buçuk çevresinde olduğunu dile getirmektedir (Herodot, 2009: 328).

Ermeniler yaşamış oldukları topraklarda tarih boyunca gerçekleşmiş birçok diasporalar ve değişimlere karşın, yüzyıllar boyunca edinecekleri gücü Bournoution şu şekilde vurgulamıştır: Hitit İmparatorluğu'nun İ.Ö. XIII. Yüzyılda yıkıldığı çağda, Batı Asya'da başka bir egemen devlet veya imparatorluk bulunmamaktaydı. Bundan dolayı Hurri asıllı oldukları düşünülen Urartular, Ermenilerin yaşadığı platolardaki yerli kabileyi "Doğulu" Hint-Avrupa kolonisini de varlığına ekleyerek yeni bir oluşum kurabildiler. Anadolu ve Transkafkasya'nın çeşitli etkenlerinin Urartu krallığında birleşmesinin en önemli nedeni, Demir Çağı'nın İ.Ö. 1100 dolaylarında bu bölgede başlaması ve komşu Asurluların oluşturmuş olduğu bölgesel tehditti. İ.Ö. IX. Yüzyılda, kendilerine Bianili ülkesi diyen Urartu krallığı, ileriki dönemlerde Ermenistan haline gelecek bölgedeki ilk krallığı (Bkz. Görsel 2) oluşturdu (Bournoution, 2016: 17).

Şekil 3. Büyük Dikran Devrinde Ermeni İmparatorluğu (Grousset, 2019: 87)

Bu bilgiler ışığında tüm bu yaşananlar Ermeniler tarih sahnesi boyunca yaşayacağı toprak sınırlarını genişletmeye ve ulus mücadelesini ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Ermeni tarihi kaynaklarında Dikran'ın iktidara geldikten sonraki adımlarını Bournoutian şu şekilde özetlemektedir: İ.Ö 200. Yüzyıl, medeniyetler açısından belirleyici olmuştur. Aynı zamanda ilk Ermeni krallığının doğuşuna, krallığı çevreleyen güçler karşısında stratejik önem oluşturmuştur. Roma ise, Küçük Asya'daki konumunu güçlendirmeye, Fırat nehrine doğru genişletmeye çalışıyordu (Bournoutian, 2016: 35-37).

Ermeniler yaşadıkları coğrafyalarda tarihe iz bırakmış birçok medeniyetle etkileşimde bulunmuştur. Kendi kurdukları devletler ile fetihler yapmış ve kurdukları devletlerin fethedilmesi sonucunda dil, din, sanat, kültür, ticaret, mimari vb. gibi birçok alanda değişim gösterdikleri görülmektedir. Ermenilerin yaşadığı bölgelerin üç kısma ayrıldığı ve bu bölgelerde farklı şekillerde adlandırıldığı ifade edilmiştir. Ebü'l-Fidâ'ya göre; Arapçada Ermeni kelimesi ve bölgesi şu şekilde ifade edilmiştir; "İrminiyye" veya "Erminiyye" şeklinde ifade edildiği ve bu bölgenin üç kısma ayrılarak, birinci kısımda Kâlikâlâ, Ahlât, Şimşat şehirlerinin; ikinci kısımda Tiflis, Alan şehirlerinin; üçüncü kısımda ise Erran, Beylekan, Bâbülebvab şehirlerinin yer aldığını belirtmiştir (Ebü'l-Fidâ, 2017: 308). Curicus isimli şehir Ermeni bölgelerinin başlangıcı olarak kabul görmüş ve Ermeni kralı, Toros Dağlarının hükümdarı olarak vasıflandırılmıştır. Ermeni Kralı Thoros'un egemen olduğu bölgelerin Trunia isimli şehirden başlayıp Türklerin bölgelerine kadar uzandığı ifade edilmiştir (Tudelalı ve Ratisbonlu, 2009: 34). Kilikya Ermenileri, yaşadıkları coğrafyanın ve toprağın sunduğu imkanlardan fazlasıyla yararlanarak, İran'ın Gilan şehrinde ürettikleri ipekleri Cenevizlilere ve Avrupalılara satmışlardır. Orta Çağ'da önemli bir yere sahip olan Ermenistan bakır ve gümüş madenleri bakımından zengindi. Ermeniler bu madenleri işlemekte çok ustaydılar. Birçok alanda usta oldukları gibi Ermeni halıları da bu dönemde meşhur olmuştur. Ticari bakımından Ermeniler, Çin'den gelen ticari malların birçoğunu Ermenistan'da ve Tarsus'ta depolamışlardır. Ermenistan'dan odun ve inşaat tahtaları da ihraç edilmekteydi (Mazaheri, 1972: 310-315).

Tarih boyunca Ermenilerin yaşadıkları diasporalarıyla komşu milletlerle kültürel, sanatsal ve dini açıdan etkileşim içinde oldukları görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Anadolu coğrafyasında bin yılı aşkın süredir birlikte yaşadıkları Türk milleti için de geçerlidir.

3.2. Diyarbakır'da Ermeniler

Kültür bir milletin maddi ve manevi değerlerini belirleyen, farklı birçok coğrafyadan beslenen ve etkileşimle devamlılığını sürdüren yaşam birikimleridir. Bu bütünün tüm unsurlarıyla gelecek kuşaklara aktarılması bütün medeniyetlerin karakteristik özelliklerindedir. Bu sebeple, Diyarbakır'ın hem İslamiyet öncesinde hem de Osmanlı Döneminde kadim bir şehir olduğu bilinmektedir. Birçok inanış tarafından kutsal olarak nitelendirilmesi; yazılı kaynaklarda birçok

ulusun bu şehirde kültürel varlığını sürdürmesi, Diyarbakır'ın sadece Ermeniler için değil birçok medeniyet için önemli bir merkez olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Eski medeniyetlerden biri olan Asurlular şehre "Amedi" veya "Amidi" adını vermiştir (Beysanoğlu, 1987:3). M.Ö.8000 sonlarına indiği bilinen kent, M. Ö. 2000'den itibaren Hurri, Mitanni, Asur, Urartu, İskit, Med, Pers, Büyük İskender, Selevkos ve Paraların yönetimi altında bulunmuştur. M.Ö. 69 tarihinde Roma egemenliğine geçmiş ve 395 yılına kadar Part-Roma, Sasani-Roma arasındaki mücadelelere sahne olan Diyarbakır, İslam fethinin gerçekleştiği 639 yılına kadar Sasani-Bizans arasında sürekli el değiştirmiştir. Hz. Ömer dönemiyle başlayan ve yaklaşık 1300 yıl devam eden İslam Hâkimiyeti süresince Emeviler, Abbasiler, Şeyh oğulları, Hamdaniler, Büveyhoğulları, Mervaniler, Büyük Selçuklular, İnal oğulları, Nisanoğulları, Suriye Selçukluları, Artuklular, Eyyubiler, Akkoyunlular ve son olarak Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır (Baş, 2010: 312). Evliya Çelebiye göre ise; 17. Yüzyılda şehri ziyaret ederek bu şehrin isimlendirilmesi ile ilgili birçok sebebin yazıldığı ve seyahatnamelerinde "Diyâr-ı Bıkr" yani "Kız Şehri" olarak isimlendirilmiştir (Sarı, 1996: 91-92). Bölgede bulunan bakır madenlerine izafeten Atatürk'ün, 15 Kasım 1937 tarihinde kenti "Diyarbakır" olarak adlandırmasının ardından 10 Aralık 1937 tarihli, 7789 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kente "Diyarbakır" adı verilmiştir (Beysanoğlu, Ş., 1987: 7).

Diyarbakır'da yaşamış olan ve günümüzde halen varlığını devam ettiren Ermeni toplumu ile ilgili kapsamlı bir araştırma veya çalışma henüz yapılmamıştır. Bu doğrultuda süreç boyunca sadece Osmanlı Dönemi politikaları ve yazıları ile belgelendirilmiş kaynaklardan yola çıkılarak incelemeler yapılmıştır.

Diyarbakır ilinde Osmanlı Salnamelerinde yer alan ve 19. YY'da yayınlanan kaynaklara göre Ermeni nüfusu genel nüfus sayımına dâhil edilerek hesaplanmıştır. Bu sayımlar, Ermenilerin yaşadığı şehirlerde bulunan piskoposluklar, kiliseler ve sancaklar aracılığı ile elde edilmiştir. 1905 yılında bu bölgede 1. Nüfus sayımının 1312 Salnamesinden elde edilen Diyarbakır Ermeni nüfusu ile ilgili veriler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Diyarbakır Vilayeti Ermeni nüfusu

<i>Diyarbakır Vilayeti</i>	<i>Toplam</i>	<i>Erkekler</i>	<i>Kadınlar</i>	<i>Müslümanlara Oranı</i>	<i>Fark</i>
<i>Ermeni Patrikhanesi Nüfus Sayımı</i>	105.528				%146,3
<i>1330 Nüfusu</i>	72.124			%15,1	
<i>1329 Osmanlı Belgesi</i>	64.535	34.645	29.890	%15,4	
<i>Nüfus Sayımı 2</i>	55.584	28.572	27.012	%17,6	
<i>1312 Salnamesi</i>	56.192	29.306	26.890	%17,9	
<i>Nüfus Sayımı 1</i>	57.658	30.317	27.341	%19,9	

Ermeni Patrikhanesinin nüfus sayımı ile ilgili veriler geriye doğru 1905 ve 1329'da Osmanlı belgesi istatistiklerine göre erkek çocukların ve diğer nüfus sayımları farklılıkları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ergani, Maden/Siverek hariç Diyarbakır Vilayeti

Ermeni Patrikhanesi Nüfus Sayımı	57.523	57.523	57.523
<i>Fazla Kadınların Çıkarılması</i>	0 57523	1000 56.523	2000 55.523
<i>Kadınların Çıkarılması</i>	28762 28762	28.262 28.262	27.762 27.762
<i>Geriye doğru 1905'e Yansıtılması</i>	1.0555 27.257	1.0650 26.536	1,0747 25.833
<i>1329 Osmanlı Belgesi</i>	25.547	25.547	25.547
<i>Erkek Çocuklarda Eksik Sayım</i>	%106,7	%103,9	%101,1
<i>1313 İstatistiğine Göre Eksik Sayım</i>	%115,2	%113,1	%111,0

Diyarbakır'ın 1287 (1870-1871) yılına ait salnamesinde şehirde yaşayan halkların millet-mezhep, erkek-kadın nüfus sayımları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Diyarbakır'ın 1287 (1870-1871) Yılına ait salnamesi

Millet- Mezhep	Erkek	Kadın
<i>Müslüman</i>	4.781	5.033
<i>Ermeni</i>	3.577	3.276
<i>Ermeni Katoliği</i>	428	403
<i>Süryani</i>	747	687
<i>Süryani Katoliği</i>	94	80
<i>Keldani</i>	508	468
<i>Rum</i>	179	126
<i>Rum Katoliği</i>	25	30
<i>Protestan</i>	318	332
<i>Yahudi</i>	143	137
TOPLAM	10.800	10.572

Belirtilen tarihte yapılan nüfus sayımına ait veriler tamamen kesin olmayabilir. Bu sebeple; Diyarbakır şehrinde yaşayan bu kadim halkların nüfusu, veri istatistikleri kaynak gösterilip bu sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde Diyarbakır'da Ermenilerin nüfusu için ortalama bir

sayı vermenin muhtemelen zor olduğunu ifade etmek gerekir. Ancak yukarıda vermiş olduğumuz söz konusu dönemde elde edilen verilerden, Diyarbakır'da hayatını halen sürdüren Ermenilerin nüfusunu tespit etmek yine de kesin olmayabilir.

Diyarbakır'da Osmanlı kaynaklarından elde edilen araştırmalara göre; şehirde yaşayan Ermeniler ile Müslümanların nüfus anlamında semt ve mahalle olarak dağılımı birbirinden farklı olduğu görülmektedir.

19. YY'da Diyarbakır sosyal ve iktisadi yapısı üzerine yapılan bir çalışmada mahalleler dini gruplar açısından bir tasnife tabi tutulmuş ve şehirde Müslümanların oturduğu mahalle sayısı 65, Müslüman olmayanların oturdukları mahalle sayısı 13 ve Müslümanlar ile gayrimüslimlerin karışık olarak oturduğu mahalle sayısı 42 olarak verilmektedir (Yılmazçelik, 1995: 46-48).

Diyarbakır vilayeti içinde merkezi yerleşim yeri olarak bilinen "Sur" içinde yer alan semtin bütün mahallelerinde Ermeni ve diğer gayrimüslimler iç içe yaşamaktaydı. Elde edilen verilerde mahalle içerisindeki nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yerleşim yerleri ele alınmıştır.

Diyarbakır'daki Ermenilerin hemen hemen her mahallede, Müslümanlar, Süryaniler, Rumlar, Keldaniler ve şehirde yaşayan diğer etnik ve dini gruplar ile bir arada yaşadıklarını söyleyebiliriz. Ermenilerin ile beraber çokça zikredilen bazı mahallelerde Ermenilerin daha yoğun olarak yaşadıkları söylenebilir. Dolayısıyla Ermeniler, yoğun olarak Fatih Mehmed Paşa, Hasırlı, Lala Beg ve Ali Paşa mahallesinde yaşamaktaydılar (Ertaş, 2015: 54). Diyarbakır vilayet gazetesi, Ermenilerin 19. YY' a kadar Ali Pınar Köyü civarında her yıl mayıs ayının ortalarında panayırlar kurarak eğlendiğini ve bu kutlamaların ay sonuna kadar devam ettiğini belirtmektedir (1871: 43).

Diyarbakır şehri birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetler kültürel etkileşimi, dini inanışları da bir arada yaşatmıştır. Etnik kimliklerin ve halkların aynı semtlerde yaşamalarını sağlamak için gerekli olan sosyal birlikteliğin de bu hususta önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu nedenle şehir, derin anlamlarla yüklü müzik kültürünü zenginleştirerek halkların birleştirici rolünü geleneklerine yansıtmıştır.

3.3. Diyarbakır Ermeni Müziği

Diyarbakır şehri birçok medeniyete ev sahipliği yaparak bu medeniyetlerden biri olan Ermenileri de bünyesinde barındırıp tüm halkların iç içe yaşamasına olanak sağlamıştır. Bu toplumlar süreç içerisinde birbirleriyle yakın ilişki kurarak birçok konuda olduğu gibi müzik anlamında da birbirlerini etkilemiş ve zengin bir müzik kültürünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Birlikte yaşayan bu toplumların beraber icra ettikleri eserlerin daha çok aşk, sevgi, ağıt, maya, hoyrat, uzun hava ve halk oyunları gibi temaları işlediği görülmüştür. Dolayısıyla aralarındaki müzikal yakınlık bu kültürleri birbirine daha çok yakınlaştırmıştır.

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun müzik dinamikleri, ortak olmayan bir dil perspektifinde incelenerek yapılan türkülerin sözel farklılıklarının meydana geldiği tespit edilmiştir. Burada yaşayan her iki toplumun üyeleri, müziğin ortak duygusunu yıllarca kültürlerine yansıtmıştır. Söylenilen türkülerde sözel unsurların birbirinden farklılık göstermesinin nedeni burada yaşamış iki farklı toplumun iki farklı dili konuşmasıdır. Türküler, şarkılar neden çikar. Bir olayı yaşarsın ve anlatırsın. İç içe yaşamış iki toplumda birbirileri ile olan ilişkilerini şarkıya dökmüştür. Kişiler arasında etnik yapılar gözetilmeksizin farklılıklar elbette olacaktır. Aşk anlatılırken herkesin ortak yaşayabileceği bir duyguyu kişiler farklı bir şekilde hissederek dile getirebilir. Ben barışı farklı bir bakış açısı ile anlatırım, siz ise farklı bir duygu ile ifade edersiniz. Ama nihayetinde anlamlandırılan konu barıştır, unsur aynıdır (Görüşme: Yervant Bostancı, 08.10.2020, Diyarbakır; Kaplan, 2022: 46). Kültürün temel taşlarından biri olan dil, müzik sanatının da temel ifade edilme biçimidir. Her ne kadar müzik dinamiklerinin benzerliği görülse de eserlerin icrasında sadece sözel unsurların farklılığı göze çarpmaktadır. Türk Divan Edebiyatı sözleri Türk müziğinde ifadesini bulurken, Diyarbakır'da yaşayan Ermeniler ise müziklerinde buna yer vermiyorlardı. Ermenilerin yaptığı musiki içinde ve onların türkülerinde böyle bir şey yoktu. Sanat müziği formu da okusalar bunlar kullanılmazdı. Ermeniler daha çok güncel sözlerle eserlerini yapıyorlardı (Görüşme: Hayri Yoldaş, 08.10.2020, Diyarbakır; Kaplan, 2022: 49). Ermeni toplumu yalnızca Diyarbakır'da çalışma içerisinde bulunan türkülerini okumamışlardır. Birçok türküler, maniler, şiirler, şarkılar,

ağıtlar, halk oyunları gibi, sanata dair ne varsa yüzyıllardır yaşadıkları diasporalarıyla beraber götürmüş ve yansıtmıştır.

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun müzik dinamikleri incelendiğinde, Ermeni toplumunun burada yaptığı türkülerin; Türk Müziğindeki makamsal farklılıkları ortaya çıkmıştır. Ermenilerin okudukları 9 türkü, iki farklı tablo ile icra ettikleri makamlar karşılaştırılmış.

Her iki tabloda incelendiğinde, Ermenilerin okudukları türküler "Dunere Meç Bizdi Mızdı", "Akhçığ E Maşalla", "Tsavirsi", "Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le", "Nanay", "Hangardz", "Mamis", "Siranus", "Hele Hele Ninnaye" isimli türküler icra edildikleri ses üzerinden notaya alınmıştır. Ermeni toplumunun icra ettiği bu türküler Türk müziğinde Hüzam, Uşak, Rast, Segâh, Hicaz, Hüseyini makamlarına karşılık gelmektedir. İcra bakımından da kolaylık sağlaması amacı ile türkülerin notaları Türk müziğinde karşılık gelen makamlara göre notaya alınmıştır.

Tablo 4. Ermenil Türk Müziği Makam Dizisine Göre

Dunere Meç Bizdi Mızdı	Kaba Çargâh
Mamis	Hüseyini
Tsavirsi	Kaba Çargâh
Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le	Fa Diyez (Irak)
Hangardz	Rast
Nanay	Hüseyini Aşiran
Akhçığ E Maşalla	Kaba Çargâh
Hele Hele Ninnaye	Kaba Çargâh
Siranus	Rast

Tablo 4 incelendiğinde 5 farklı makam karşımıza çıkmaktadır. İncelenen türkülerde kullanılan makamlar Kaba Çargâh, Hüseyini, Fa Diyez (Irak), Rast ve Hüseyini Aşirandır. "Diyarbakır halkıyla entegre olduğu dönemlerde musiki makam yapıları ve kullanımına dair birebir benzerlikler vardır. Diyarbakır'ın Türk Sanat Musikisinden gelen makam şekli de mevcuttur. Makam yapısı ve adı Türk Sanat Musikisinde nitelenir gibi değildir. Örneğin; Hicaz Makamı veya Zürgüleli Hicaz gibi makamlar, Ermeni müziğinde "Şirvari Makamı" olarak belirtilir. Diyarbakır'da Hüseyini Makamı Ermeni Türkülerinde "İbrahimi Makamı" olarak geçer. Hüseyini Makamı kendi içinde uşak, gerdaniye ve bayati geçişleri alırken, Ermeniler daha ziyade Hüseyini Makamı içerisinde muhayyer yani gerdaniye girişli eserler yapmışlar ve okumuşlardır. Makamsal farklılıkları günümüze kadar benimsemişler. Makam olarak Diyarbakır yöresine en uygun Hüseyini'dir. Diyarbakır'ın musikisine geliş ve alıntılar mayalardan oluştuğu için Hüseyini Makamı bu bölgede Ermenilerin de sıklıkla kullandığı bir makam haline gelmiştir" (Görüşme: Hayri Yoldaş, 08.10.2020, Diyarbakır; Kaplan, 2022: 41).

Tablo 5. Eserlerin Türk Müziği Makam dizisine göre karşılıkları

Dunere Meç Bızdı Mızdı	Hüzzam
Mamis	Hüseyni
Tsavirsi	Rast
Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le	Segâh
Hangardz	Hicaz
Nanay	Segâh
Akhçığ E Maşalla	Uşşak
Hele Hele Ninnaye	Hüseyni
Siranus	Uşşak

Tablo 5 incelendiğinde 6 farklı makam karşımıza çıkmaktadır. İncelenen türkülerde kullanılan makamlar Hüzzam, Hicaz, Rast, Segâh, Hüseyni ve Uşşak makamlarıdır. Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun müzik dinamikleri incelendiğinde ekli olan tablolarla, teoride aynı makam dizileri bakımından bir uyum görülmesi de icrada Türk sanat müziğinde bulunan makam dizilerinin etkileri görülmektedir. Bu nedenle, Ermeni müzik kültürünün teorik olarak karar sesine göre yazıldığı ve türkülerin icrasında makam dizilerinin etkilerinin olduğuna ulaşılmıştır. Yukarıda elde edilen veriler ışığında her iki halkın kendi motiflerini, çalgılarını, oyun havalarını ve ağız yapısını tamamen halk kültürü ile harmanladıkları görülmüş; kendi dilleri dışında duygu ve müzikal figürlerinin birbirine yakınlık gösterdiği vurgulanmıştır.

Tablo 4 ve Tablo 5 incelendiğinde türkülerin makamsal farklılıkları aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

- "*Dunere Meç Bızdı Mızdı*" isimli türkü Kaba Çargâh perdesi üzerinden yazılmıştır. Türk müziğinde ise bu türkünün makam karşılığı olan Hüzzam makamına karşılık gelmektedir. Her iki tabloda incelendiğinde Ermeni toplumunun icra ettikleri makam ve karar sesi bakımından farklılıklar göstermektedir.
- "*Mamis*" isimli türkü Hüseyni Aşiran perdesi üzerinden yazılmıştır. Türk müziğinde ise bu türkünün makam karşılığı olan Hüseyni makamına karşılık gelmektedir. Her iki tablo incelendiğinde Ermeni toplumunun icra ettikleri makam ve karar sesi bakımından farklılıklar göstermektedir.
- "*Tsavirsi*" isimli türkü Kaba Çargâh perdesi üzerinden yazılmıştır. Türk müziğinde ise bu türkünün makam karşılığı olan Rast makamına karşılık gelmektedir. Her iki tablo incelendiğinde Ermeni toplumunun icra ettikleri makam ve karar sesi bakımından farklılıklar göstermektedir.
- "*Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le*" isimli türkü Fa Diyez (Irak) perdesi üzerinden yazılmıştır. Türk müziğinde ise bu türkünün makam karşılığı olan Segâh makamına karşılık gelmektedir. Her iki tablo incelendiğinde Ermeni toplumunun icra ettikleri makam ve karar sesi bakımından farklılıklar göstermektedir.
- "*Hangardz*" isimli türkü Rast perdesi üzerinden yazılmıştır. Türk müziğinde ise bu türkünün makam karşılığı olan Hicaz makamına karşılık gelmektedir. Her iki tablo incelendiğinde Ermeni toplumunun icra ettikleri makam ve karar sesi bakımından farklılıklar göstermektedir.
- "*Nanay*" isimli türkü Hüseyni Aşiran perdesi üzerinden yazılmıştır. Türk müziğinde ise bu türkünün makam karşılığı olan Segâh makamına karşılık gelmektedir. Her iki tablo

incelendiğinde Ermeni toplumunun icra ettikleri makam ve karar sesi bakımından farklılıklar göstermektedir.

- "*Akhçığ E Maşalla*" isimli türkü Kaba Çargâh perdesi üzerinden yazılmıştır. Türk müziğinde ise bu türkünün makam karşılığı olan Uşşak makamına karşılık gelmektedir. Her iki tablo incelendiğinde Ermeni toplumunun icra ettikleri makam ve karar sesi bakımından farklılıklar göstermektedir.
- "*Hele Hele Ninnaye*" isimli türkü Rast perdesi üzerinden yazılmıştır. Türk müziğinde ise bu türkünün makamı Uşşak makamına karşılık gelmektedir. Her iki tablo incelendiğinde Ermeni toplumunun icra ettikleri makam ve karar sesi bakımından farklılıklar göstermektedir.
- "*Siranus*" isimli türkü Kaba Çargâh perdesi üzerinden yazılmıştır. Türk müziğinde ise bu türkünün makamı Hüseyini makamına karşılık gelmektedir. Her iki tablo incelendiğinde Ermeni toplumunun icra ettikleri makam ve karar sesi bakımından farklılıklar göstermektedir.

Diyarbakır'daki sanat zenginliği sadece tek bir toplumun ürünü değil; birçok medeniyetin, tarihi zenginliklerinin sonucudur. Dolayısıyla bu şehir sadece iki halkın müziğini, kültürünü ve mirasını şekillendirmemiş; aynı zamanda geçmiş dokusu üzerinde de bir köprü kurmuştur. Bununla beraber Osmanlı döneminde Ermenilerin Türk Müziğinin makamsal özellikler, usul yapıları, icra biçimi ve çalgısal teknik açısından birbirinden farklılaşmadığı ve etkilendiği görülmektedir. Yaşanan müzikal etkileşimde aşk, sevgi, ağıt, eğlence ve oyun havaları gibi çeşitliliklerin olduğu görülmektedir. Sanat musikisi formlarına uygun biçimde icra edilmiş eserlerin Diyarbakır yöresinde var olduğu ve müzik kültürüne de yansıdığı tespit edilmiştir. İncelenen türkülerde karar sesi, türkü ismi, vb. unsurlarda farklılıklar tespit edilse de Türk sanat müziğinde bulunan makamlar üzerinden incelenen bu türküler tablolar halinde kategorize edilmiştir. Yaşanan müzikal etkileşim hem şehir hayatına hem de kırsal kesimdeki insanlara hitap etmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Sanatın en geniş hitap etme noktalarından bir tanesi olan müzik, Anadolu coğrafyasında yıllarca yaşayan toplumlara duygusunu aktarmıştır. İçinde yaşadığımız mutlak gerçeklerin birbiri üzerindeki etkisini müziğin yoruma açık üslubu ve anlam zenginliği ile açıklamak mümkündür. Müzik sanatının anlam zenginliği aynı olsa da kültürel dil perspektifi ile ayrı dillerde ifade edilmiştir. Bu türküler farklı dillerde ifade edilse bile, toplumun birlikteliğinde önemli bir rol üstlendiği görülmüştür. Birçok medeniyete ve ulusa ışık tutacak hassasiyete sahip olan kadim Diyarbakır şehri bu etkileşimde önemli bir role sahiptir. Halkın kendi içinde yaşamış olduğu duygu ve sıcak kanlılığa karşılık Ermeni toplumunun duygu yapısı ile samimiyetinin aynı düzeyde bir kültür etkileşimi ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu samimiyet ve hoşgörünün yarattığı duygu ortamı hem kültürü hem de insani duyguları en yoğun şekilde birbirine yaklaştırmıştır. Bu nedenle bu şehir sadece iki toplumun sanatını, kültürünü ve mirasını şekillendirmemiş aynı zamanda geçmiş dokusu üzerinde bir bağ inşa etmiştir. İki toplumda ilişkilerindeki sanatsal yapıların zenginliğini birbirilerine sunmuş ve birbirini etkilemiştir.

Osmanlı himayesi altında yaşayan ve henüz içinde bulunduğu coğrafyada Türkler ile etkileşimi yeni yeni oluşan Ermeniler örf, adet, mûsikîsi ve edebiyat bakımından Türk kültürünü de örnek almışlardır. Anadolu'nun birçok bölgesinde ve yerleşkesinde Ermenilerin kendilerine ait zanaat dükkanları, evleri, iş yerleri ve toplu etkileşimde oldukları yerler olduğu gibi meşk ve musiki adına birleştikleri ve sanat etkileşimleri her iki millet için de birbirine kaynak oluşturmuştur. Osmanlı dönemine dayanan Türk makam mûsikîsi ve Ermeni mûsikîsi etkileşiminin yaşadığımız zaman diliminde ele alındığında, ses sistemi, tavır/üslup, makamsal yapı ve usul gibi yönlerden birbiri ile benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikler Diyarbakır'da anonim veya derleme halk müziğine ait birçok yapı ortaya çıkararak, Türk makamlarından etkilendiği ve türkülerine yansıtıldığı görülmüştür.

Tarih sahnesinde birçok medeniyete ev sahipliği yaparak bünyesinde barındırıp tüm halkların iç içe yaşamasına olanak sağlayan Diyarbakır, burada yaşayan toplumların birbirleri ile yakın ilişki kurarak birçok konuda olduğu gibi müzik anlamında ki etkileşimleri ile bu çalışmanın öznelerini oluşturan Ermeni toplumu özelinde zengin bir müzik kültürünün ortaya çıkmasını

sağlamıştır. Birlikte yaşayan bu toplumların eserlerinde aşk, sevgi, ağıt, maya, hoyrat, uzun hava ve halk oyunları gibi temalar ile çoğunlukla Kaba Çargâh, Hüseyini, Fa Diyez (Irak), Rast ve Hüseyini Aşiran makamlarında icra ettikleri elde edilen bulgular arasındadır. Müzikal sözlerin bu iki toplumu birbirinden ayırıştıran bir unsur olmadığı her ne kadar görülsede iç içe yaşayan bu iki toplumun sözel unsurlarında elbette ki farklılıkları oluşturmuştur. Farklı dillerde aşk, sevgi ve barış anlatılırken duyguları anlamlandıran konu aynıdır. Diyarbakır'da icra edilen eserlerde yukarıda da ifade edildiği gibi ortak temalar işlense de Ermeni toplumu da aynı şekilde Diyarbakır türkülerini okumuş ve icra etmiştir. Ancak sözel yapıları ve dilleri elbette birbirinden farklılık göstermekte ve bu farklılığın sebebi ise iki farklı dilin hakimiyetinin olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal temelli müzikal unsurların birbirinden farkını sadece dil farklılığı oluşturmaktadır. Araştırma içinde yer alan görüşmeciler ile incelenen sanat zenginliğinin temeli sadece tek bir toplumun ürünü değil, birçok ulusun, medeniyetin tarihi zenginliklerini barındıran ve geçmiş ile günümüze kadar geldiği sonucudur. Diyarbakır bölgesi içinde iki toplumun müzik sanatını, kültürünü ve mirasını şekillendirmiş, aynı zamanda geçmiş ile dokusu üzerinde bir köprü kurmuştur. Alan araştırması sonucunda elde edilen verilerden en önemlisi de kültürel anlamda birlikte okunan şarkıların günümüze kadar ulaşabilmesidir.

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun müzikal unsurlarının, Türk Müziği ya da evrensel dil söylemiyle micro-tonal ses sistemleri iz düşümüne yönelik teorik çalışmaların yapılması alana katkı sunacaktır.

5. Kaynaklar

- Abû'l-Farac, G. (1999). Abû'l-Farac Tarihi Cilt I, Ankara: TTK Yayınları.
- Aghjayan, G. (2013). Diyarbakır Tebliğleri, İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Baykara, T. (1988). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Baş, G. (2010). Diyarbakır'daki Geleneksel Konut Mimarisinde Süsleme Anlayışı, Van: History Studies Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş. (1987). Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Ankara: Diyarbakır Belediyesi Diyarbakır'ı Tanıtma Yayınları.
- Büyüköztürk Ş. vd. (2016). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Pegem Akademi Yayınları.
- Bournoution, G. A. (2006). Ermeni Tarihi, Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Diyarbakır Vilayet Gazetesi (D.V.G.), (1871). Diyarbakır: 43. Sayı.
- Ebü'l-Fidâ, (2017). Takvimü'l-Büldan (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ertaş, K. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Gürün, K. (1985). Ermeni Dosyası. Ankara: TTK Yayınları.
- Grousset, R. (2005). Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Herodot. (2009). Tarih, Ankara: Panama Yayıncılık.
- Kaplan, B. (2022). Diyarbakır'da Yaşayan Ermeni Toplumu Müziklerinin Kültürel Bağlamda Değerlendirilmesi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Kınık, M. (2014). Osmanlı Ermenileri ve Müsikî İlişkilerimiz, Yeni Türkiye Dergisi, 60, 2.
- Kırpık, G. (2008). Birinci Haçlı Seferinde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Ermeni Fransız Münasebetlerinin Benzer Yönleri, Turkish Studies Dergisi, 3(4), 531548.
- Mazherî, A. (1972). Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları, İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Movsisyan, A. (2017). Ermenistan Tarihi, Yerevan: Yerevan Devlet Üniversitesi Yayınları.
- Saruhan, Ş. C. ve Özdemirci, A. (2011). Bilim, Felsefe ve Metodoloji, İstanbul: Beta Yayınları.

- Şimşek, A. (2012). *Araştırma Modelleri, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.*
- Nettl, B. (1964). *Theory and Method in Ethnomusicology, Indiana, Free Press of Glencoe.*
- Sarı, İ. (1996). *Şehrimiz Diyarbakır, Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.*
- Taberî. (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I, İstanbul: MEB Yayınlar.*
- Tudelalı B., Ratisbonlu P. (2009). *Orta Çağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemler, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 38-39.*
- Uras, E. (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları.*
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.*
- Yinanç, M. H. (2009). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Ankara: Ekol Yayınevi.*

Görüşmeler

Yervant Bostancı, Hayri Yoldaş, Dilek Küçüker ve K1 (Nisan 2020 / Ağustos 2021).

İnternet Kaynakça

https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_co%C4%9Frafyas%C4%B1.14.06.2022.

6. Extended Abstract

Despite the many diasporas and changes that took place throughout history, the Armenian community of Diyarbakır brought its cultural richness to the present day. Along with the Ottoman period, Armenians took the Turkish culture as an example in terms of customs, traditions, literature and music by maintaining cultural association with the Turks in many settlements of Anatolia.

Diyarbakır, which hosted many civilizations, provided the Armenian community with the opportunity to live together with the community living here. Through establishing close relations with each other in the process, the Armenian community and the people of Diyarbakır influenced each other in the field of music as well as in many other subjects and led to the emergence of a rich musical culture. The study, which was created in the light of the data obtained from the interviews with the music people of Armenian community in the literature review and field research, evaluated the interaction of the musical practices specific to the Armenian community living in Diyarbakır with Turkish music in a cultural perspective, and includes findings that works performed mainly consist of themes such as love, lament, maya, hoyrat, long air and folk dances.

Throughout history, Armenians have lived under the auspices of multinational states and coexisted with societies that they could adopt as a home in the struggle to survive. As a result of the Armenians and Turks living together in the same region, it was seen that the both communities did not separate themselves, but showed closeness to each other, both cultures enriched and intertwined and added new ones to their existing cultures. Therefore, the members of these two communities, that approach each other with the same feelings in their routine work or special days in daily life, strengthened their social relations by sharing the pain, feelings, sorrows and cooperations experienced over time.

As it is known, the Ottoman lands were spread over a wide geography where cosmopolitan and diverse populations were together. However, the Ottoman Empire always assumed a political role with its tolerance to different ethnic components. The Ottoman Empire, which adopted the policy of peaceful, constructive and total tolerance towards the people in historical sources, adopted the same constructive and tolerance policy for the Armenians. The most important proof of this is the existence of the Armenian community living in many regions and cities in the Anatolian geography today. Turkish music and Armenian music, which date back to the Ottoman period, are similar to each other in terms of sound system, manner/style, maqam structure and method, when a large part of the music theory is considered in the time

period we live in interaction. These similarities can be seen in anonymous folk music, which is included in both composition and compilation folk songs. It is seen that the Armenians adopted the Ottoman culture and their influence on the maqam in Turkish music is reflected. This togetherness has created a common culture in the historical togetherness of both nations. The musical interaction experienced appealed to both people living in city life and people living in rural areas.

The study, which deals with the evaluation of diaspora and Armenians in the world in terms of musical culture, presents the musical dynamics that took place only in the Armenian community living in Diyarbakır in Turkey and the traces it left on the sociological structure in a cultural perspective. Music, which is the largest interaction of art, reflects the feeling of having the musical culture of the societies living in this geography for years. The musical dynamics of the Armenian community living in Diyarbakır appear in a language that is uncommon. The main reason for the verbal differences in the folk songs that emerged here is that two different societies speak two different languages. The style of music that is open to interpretation and the richness of meaning are expressed in different languages with the same artistic perspective. In the research, the musical element, which is one of the important building blocks of societies, has been described in the cultural perspective with the traces it left in the sociological structure, specifically for the Armenians of Diyarbakır.